

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДИТИНИ: КООРДИНАЦІЯ ДІЙ

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ СПЕЦІАЛІСТІВ

Авторки-упорядниці:

Бугаєць Тамара, тренерка, адвокатка, експертка з питань запобігання та протидії домашньому насильству та насильству щодо дітей.

Ковальова Олена, к. ю. н., с. н. с.; професорка кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ.

Пашко Наталія, тренерка, психологиня Міського центру дитини Служби у справах дітей та сім'ї ВО КМР КМДА, спеціалістка по роботі з випадками насильства та проведення опитування дітей свідків/жертв насильства.

Розроблено в межах проекту, що реалізується Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Сполучених Штатів Америки. Думки, висловлені в публікації, є позицією авторів і не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ та/або Уряду США.

© ВГЦ «Волонтер», 2020

© Представництво Дитячого фонду ООН
(ЮНІСЕФ) в Україні, 2020

ЩО ВКЛЮЧАЄ В СЕБЕ ПОНЯТТЯ «СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДИТИНИ»

Заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру [відповідно до українського законодавства це – 16 років];

▶ **заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли:**

- використовується примус, сила чи погрози, або
- насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або
- насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища.

(ст. 18 Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства)¹

▶ **Сексуальне насильство щодо дитини як форма домашнього насильства включає:**

- будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно дитини незалежно від її згоди або в присутності дитини;
- примушування дитини до акту сексуального характеру з третьою особою;
- інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності.

(п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству»²)

¹ Конвенція Ради Європи про захист від сексуального насильства та сексуальної експлуатації ратифікована Україною у 2012 році та є частиною національного законодавства.

² Закон набув чинності 07 січня 2018 року.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ

Відповідно до українського законодавства за вчинення будь-яких дій сексуального характеру щодо дитини настає кримінальна відповідальність.

Виділяють наступні статті Кримінального кодексу України (далі – КК України), що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру щодо дитини:

- зґвалтування (ст. 152 КК України)
- сексуальне насильство (ст. 153 КК України)
- примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України)
- статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України)
- розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України)
- ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України)
- створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302 КК України)
- сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією (ст. 303 КК України)

Зґвалтування (ст. 152 КК України) – вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, **без добровільної згоди потерпілої особи.**

Зґвалтування **неповнолітньої особи [14-18 років]** карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

Зґвалтування, вчинене щодо **особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди,** карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Сексуальне насильство (ст. 153 КК України) – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, *без добровільної згоди потерпілої особи.*

Сексуальне насильство, вчинене щодо **неповнолітньої особи [14-18 років]**, *карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.*

Сексуальне насильство, вчинене щодо **особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди**, *караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.*

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України) – примушування особи *без її добровільної згоди* до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою *карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.*

Примушування особи *без її добровільної згоди* до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна, *карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.*

Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів, *караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.*

Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

Щоб зрозуміти, що таке «добровільність згоди на вступ у статевий зв'язок» рекомендуємо ознайомитись із відеороликом «Згода на секс не складніша, ніж чашка чаю!» https://www.youtube.com/watch?v=gw-O_LHSn8g

Для пояснення сутності «згоди» для дітей можна використувувати відеоролик «Згода для дітей» <https://www.youtube.com/watch?v=89IJADyjlMQ>

Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України) – природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені повнолітньою особою, *караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.*

Ті самі дії, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, *караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.*

«Близькі родичі та члени сім'ї» – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України).

Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) – вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, *караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.*

Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки

щодо виховання потерпілого або піклування про нього, *караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.*

Результати аналізу судової практики за ст. 156 КК України.

Предметом аналізу стали ухвалені судом вирокі впродовж січня 2017 – березня 2019 років у кримінальних справах за ст. 156 КК України. Всього у Єдиному державному реєстрі судових рішень виявлено 116 вироків, ухвалених у справах про злочини щодо розбещення неповнолітніх, з яких по 93 вироках інформація заборонена для оприлюднення згідно з Законом України «Про доступ до судових рішень» (п. 4 ст. 7), що складає 80%. 23 справи перебувають у відкритому доступі. Аналіз показав наступні результати:

- потерпілими від злочину здебільшого є дівчата, лише у трьох справах потерпілими були хлопчики;
- у всіх вправах розбещення дітей скоїли особи чоловічої статі;
- лише у 8 справах дитина не знала обвинуваченого, по решті справ – знала, тобто у 15 справах;
- з цих 15 справ у 8 справах злочин вчинили знайомі дитині особи (сусід, знайомі родини), а у 7 справах – найрідніші (батько, вітчим, дядько та дідусь);
- як правило, розбещення з боку рідних відбувалось систематично, протягом декількох років;
- розбещення з боку знайомих носило поодинокий характер;
- у 11 справах обвинуваченого було звільнено від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, тобто кривдника дитини не було ізольовано, і він відбував покарання у громаді, продовжував перебувати серед дітей;
- у одній справі було підписано угоду про примирення, яку уклав законний представник в інтересах дитини;
- в жодному рішенні не було зазначено, що обвинувачений мав хворобу «педофілія» (так, це хвороба і таких людей, відповідно до досліджень, всього до 2-3%). По всіх справах кривдники дітей знали, що вони скоюють і з ким, – це так звані «замісні педофіли».

Збут неповнолітнім [особам до 18-ти років] чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших **предметів порнографічного характеру караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк (ч. 2 ст. 301 КК України).**

Ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні або вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру вчинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, **караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 4 ст. 301 КК України).**

Створення або утримання **місць розпусти, а також звідництво для розпусти**, вчинені із залученням неповнолітнього [14-18 років], **караються позбавленням волі на строк від двох до семи років (ч. 3 ст. 302 КК України).**

Створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти і із залученням малолітньої особи [особи до 14-ти років] **караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років (ч. 4 ст. 302 КК України).**

Втягнення неповнолітньої особи в **заняття проституцією** або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство **караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 3 ст. 303 КК України).**

Втягнення малолітньої особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство *караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 4 ст. 303 КК України).*

Роль добровільної згоди у відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Наявність добровільної згоди дитини	Вік дитини, щодо якої вчинено сексуальні дії	Норма КК України, яка передбачає настання відповідальності	Передбачене покарання	Суб'єкт відповідальності
незалежно від добровільної згоди дитини	< 14 років	ч. 4 ст. 152 «Згвалтування»	від 8 до 15 років позбавлення волі	особа, яка досягла віку 14 років
		ч. 4 ст. 153 «Сексуальне насильство»	від 5 до 10 років позбавлення волі	особа, яка досягла віку 16 років
наявна добровільна згода дитини	14-16 років	Ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» Ст. 156 «Розбещення неповнолітніх»	обмеження або позбавлення волі до 5 років; якщо близькі родичі, члени сім'ї тощо – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років	особа, яка досягла віку 18 років
відсутня добровільна згода дитини	14-18 років	ч. 3 ст. 152 «Згвалтування»	від 7 до 12 років позбавлення волі	особа, яка досягла віку 14 років
		ч. 4 ст. 153 «Сексуальне насильство»	від 5 до 7 років позбавлення волі	особа, яка досягла віку 16 років
наявна добровільна згода дитини	> 16 років	відсутня	відсутнє	відсутній

ІНДИКАТОРИ, ЯКІ МОЖУТЬ ВКАЗУВАТИ, ЩО ДИТИНА ПЕРЕЖИЛА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Виявлення сексуального насильства над дитиною¹

Найчастіше в літературі виділяють 7 груп наслідків сексуального насильства, але наявність будь-якого з нижчеперерахованих симптомів може не бути прямим індикатором сексуального насильства. Ці ознаки можуть вказати на необхідність подальших досліджень, щоб відкинути чи підтвердити сексуальне зловживання стосовно дитини:

	<i>Оральні симптоми</i>	<i>Анальні симптоми</i>	<i>Вагінальні симптоми</i>
Фізичні порушення	<ul style="list-style-type: none"> • екзема, дерматит, герпес на обличчі, губах, у ротовій порожнині; • відмова від їжі (анорексія); • переїдання (булімія).	<ul style="list-style-type: none"> • пошкодження прямої кишки; • почервоніння ануса; • варикозні зміни; • ректальні кровотечі.	<ul style="list-style-type: none"> • порушення дівочої пльиви та проникні травми геніталій; • розширення піхви; свіжі пошкодження (рани, подряпини); • супутні інфекції, інфекції, що передаються статевим шляхом; • вагінальні кровотечі.
	<ul style="list-style-type: none"> • наявність синців у різних частина тіла; • наявність гематом і укусів на грудях, сідницях, ногах, нижній частині живота, стегнах; • вагітність; • уретральні запальні процеси.		

³ Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ "К.І.С.", 2010 – 238 с.

Афективні порушення, зміни у емоційному стані	<ul style="list-style-type: none"> • відчуття провини, сорому; • заглиблення у себе; • замкненість, ізоляція, уникнення контактів з однолітками; • фобії, страхи, тривога, зокрема, які мають неочікуваний, незрозумілий за природою початок (страх знімати білизну на медогляді, страх темряви або тривожність перед настанням вечірньої пори, страх чоловіків або конкретних людей, страх залишатися на самоті з конкретною людиною тощо); • прихована та придушена агресія, злість;
Когнітивні порушення	<ul style="list-style-type: none"> • розлади уваги; • порушення концентрації пам'яті, сприймання; • різке погіршення у навчанні.
Поведінкові симптоми	<ul style="list-style-type: none"> • агресивна і жорстока поведінка, крадіжки, делінквентність; • регресивна поведінка дитини (тобто повернення до більш ранніх форм поведінки, які вже були подолані у зв'язку з віком), особливо у малих дітей (наприклад, смоктання пальців, нетримання сечі); • втечі з дому (найчастіша та зрозуміла реакція у випадку інцесту); • аддиктивна поведінка (вживання алкоголю, інших психоактивних речовин). • синдром "брудного тіла": постійне перебування у ванній, під душем, що має характер настирливості; • вжиття дитиною запобіжних заходів, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, одночасно надягнені декілька пар штанців тощо).
Самоде-структивна поведінка	<ul style="list-style-type: none"> • самокалічення; • суїцидальні думки; • спроби суїциду.
Психопатологія	<ul style="list-style-type: none"> • неврози; • розлади характеру; • психотичні риси характеру; • депресії.
Сексуалізація поведінки	<ul style="list-style-type: none"> • систематична нав'язлива мастурбація (навіть у присутності інших дітей або дорослих); • рання мастурбація (допубертатна); • невідповідні віку сексуальні ігри, сексуалізована поведінка, ініціювання сексуальних дій з іншими, схиляння однолітків або молодших дітей до сексуальних маніпуляцій; • відверті пропозиції або натяки дітям або дорослим щодо готовності задовольнити будь-які сексуальні бажання (просто так або ж за певну винагороду); • нетипові для такого віку знання про секс, статеві органи тощо; • проміскуїтет (вступ у безладні статеві стосунки, постійна зміна статевих партнерів); • залучення до комерційного сексу.

ЦИКЛ ПІДГОТОВКИ ДИТИНИ ДО СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Сексуальне насильство щодо дитини не є імпульсивним та випадковим явищем. Американський дослідник Джеймс Солтер зазначив, що, яка б не була мотивація сексуального насильства, велика частина злочинців мають дуже передбачуваний набір думок, почуттів і поведінки, який він називає «**девіантний цикл**», для того, щоб ретельно розпланувати і вчинити сексуальне насильство щодо дитини.

Мова йде про нав'язливе, циклічне явище, про послідовність ланцюгових подій, які відбувалися задовго до першого епізоду насильства.

«Девіантний цикл»

⁴ Джудіт С. Райкус, Рональд С. Хьюз, Практичний посібник «Соціально-психологічна допомога сім'ям і дітям групи ризику».

1. Думки, фантазії, збудження

Дорослим, які вчинюють сексуальне насильство щодо дитини, подобаються діти, і вони перебувають в стані статевого збудження через думки про сексуальні стосунки з дитиною. Насильники повідомляли, що сексуальні фантазії за участю дітей з'явилися ще до того, як вони скоювали насильство.

2. Отримання доступу до жертви: «зовнішній незагрозливий вчинок»

Кривдник досліджує місця, де може взаємодіяти з дитиною та отримати доступ до неї. «Зовнішньо незагрозливий вчинок» – це самообман, до якого вдається кривдник, щоб переконати себе, дитину та інших в тому, що дії, які він вчиняє, не мають насильницьких та сексуальних ознак (часто такі особи стають вихователями, тренерами, нянями, репетиторами). Відповідно, вони намагаються отримати доступ до дитини. Фізична та емоційна близькість до потенційної жертви є важливим компонентом сексуального насильства над дитиною.

3. Вибір жертви

Щойно кривдник отримує доступ до потенційних жертв, він обирає одну з них – дитину, яка йому подобається та з якою він безкарно може реалізувати свої сексуальні фантазії. Часто кривдники надають перевагу дітям певної статі, віку, з певними фізичними та емоційними характеристиками.

4. Планування та девіантні фантазії

Коли кривдник обрав жертву, він спрямовує свої дії та підходи до дитини з урахуванням ситуативних факторів: вивчає ігри, заняття, вподобання дитини. Планування може бути активним, щоб схилити та примусити обрану жертву до сексуальних дій, чи пасивним, коли кривдник продовжує обманювати себе, прикидатись, що насправді мав на меті інші дії.

5. Підготовка та змушування

Підготовка є невід'ємною частиною будь-якого девіантного циклу. Це процес емоційного зваблення, в ході якого дитину з допомогою різних маніпулятивних дій схиляють до дій сексуального характеру. У випадках поза сімейного сексуального насильства спочатку потрібно налагодити стосунки з дитиною. Кривдник формує у дитини уявлення, що він їй дуже важливий та їх контакт особли-

вий. Він намагається поступово нормалізувати тілесний контакт з дитиною через гру та дотики (може пообіцяти подарунок, сказати, що це секрет, проводить з дитиною багато часу). У деяких випадках кривдники упускають етапу «залицяння» до дитини та використовують фізичну силу, щоб зломати супротив дитини та змусити її до близькості. Більшість кривдників використовують фізичну силу та погрози.

6. Акт насильства

Дослідження показали, що з часом насильство набуває все більш серйозних форм. На думку Солтера, це обумовлено тим, що для отримання статевого збудження кривднику потрібно все більше стимулів і він вступає з дитиною у статеві зносини.

7. Збереження секретності

Для уникнення відповідальності та збереження таємниці кривдник використовує погрози, обіцянки та «будує» більше емоційних стосунків з дитиною. Також він може спробувати викликати почуття провини у дитини, зловживаючи її довірою або говорить про те, що дитині ніхто не повірить, уникає коментування ситуації насильства, щоб у дитини склалось враження, що нічого не відбулось.

8. Розкаяння, сором, ймовірність рецидиву

Задля зняття власної провини кривдник може частково розкаюватись у вчиненому: повідомляти, що його спровокували, що це було імпульсивно, раптово. Частіш за все кривдник не може контролювати надалі свою поведінку та у майбутньому, скоріш за все, скоює рецидиви.

У деяких випадках кривднику немає необхідності виконувати всі складові циклу. Наприклад, якщо кривдник проживає разом з дитиною та є близькою людиною для неї, він має безперешкодний доступ до дитини і йому не потрібно її обирати. У таких випадках дитина може зазнавати сексуального насильства протягом багатьох років. Той факт, що дитина зазнає сексуального насильства з боку близької людини, впливає на те, що вона не розповідає про насильство, яке зазнає.

ВПЛИВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НА РОЗВИТОК ДИТИНИ:

Спільним «знаменником» насильства щодо дитини є відчуття у неї:

- інтенсивного страху, який пов'язаний із больовими (фізичними) відчуттями [дитина переживає насильство, як загрозу власного знищення];
- безпорадності [дитина відчуває асиметрію сил та нездатність протистояти насильству];
- втрати контролю [дитина не знає, що в її поведінці та діях може спровокувати насильство, так само дитина не розуміє, коли насильство почнеться та закінчиться; дитина перебуває у ситуації постійної напруги, що може впливати на її поведінку, емоції та стан здоров'я, у дитини може формуватись «безпорадна» або «складна» поведінка як спосіб справитись із напругою];
- переживання загрози знищення [фізичного і психологічного];
- порушення психологічних та тілесних кордонів [дитина не має змоги сказати дорослому «ні»];
- знецінення власного «Я» [до дитини ставляться як до «об'єкту» для задоволення власних сексуальних потреб];
- зміщення фокусу: «добре» та «погано» [від дій сексуального насильства, що не супроводжувалось фізичним болем, дитина може отримувати задоволення, однак фахівці мають пам'ятати, що сексуальне насильство – це досвід не за віком, який обтяжує дитину];
- фіксація самою дитиною сценарію сексуального насильства [діти дошкільного віку можуть програвати досвід пережитого сексуального насильства на іграшках, молодші школярі можуть залучати інших дітей до програвання такого досвіду, а підлітки можуть вступати в ранні статеві стосунки або опинитись у зоні ризику дітей, які залучені до комерційного сексу та експлуатації].

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ З ДИТИНОЮ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Насильство любить тишу, або чому діти не розповідають про насильство:

- відсутність у дітей життєвого досвіду і розуміння, що насильство не є нормою;
- у дитини недостатньо розвинене критичне мислення [початок розвитку – 7 років];
- залежність виживання і розвитку дитини від дорослого [особливо у дошкільному віці];
- відсутність сил та можливостей протистояти насильству;
- «магічне мислення»: якщо так чинять зі мною «мої дорослі», то в інших сім'ях ще гірше;
- діти беруть провину на себе;
- нормалізація насильства.

Для ефективної комунікації з дитиною спеціалістом має бути дотримана «формула ефективної взаємодії з дитиною»:

«Безпечне місце»:

- місце є прогнозоване для дитини: дитина отримала повну інформацію, що з нею буде відбуватись, хто буде присутній та яка роль присутніх осіб, так само дитина розуміє, що від неї очікується;
- місце, де не відбувається жодного насильства над дитиною;

- місце є безпечне для дитини [фізично];
- місце максимально підготовлене для взаємодії: наявні меблі відповідно до віку дитини, олівці, папір, іграшки тощо.

«Безпечний дорослий»:

- дорослий, який знає та враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, а так само її психологічний стан;
- дорослий, який взаємодіє з дитиною «на рівні»;
- дорослий, який уміє розпізнавати потреби дитини та забезпечує захист прав та інтересів дитини;
- дорослий, який ставиться доброзичливо до дитини та проявляє емпатію.

Емпатія означає:

- *розуміння того, що відчуває дитина під час розповіді про насильство;*
- *відчуття вібрації емоції, з якою дитина розповідає;*
- *розуміння потреб дитини.*

Емпатія полягає в допомозі дитині впоратися зі страхом, пов'язаним із раніше пережитим негативним досвідом та з самою ситуацією розповіді про насильство.

«Дитина у безпеці»:

- дитина, яка відчуває себе захищеною та перебуває у стані спокою;
- дитина має контроль над власним життям: розуміє, що відбуватиметься, до кого може звернутися по допомогу, може управляти власними емоціями та відтворювати події, що відбувалися з нею раніше;
- поруч дитина має уважного та турботливого дорослого;
- відсутність об'єктивних та суб'єктивних загроз.

Коли дитина відчуває себе у безпеці, то знижується рівень тривоги та «вмикається» центр мозку, лобні доли, які відповідають за відтворення інформації та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Тільки у цьому стані дитина зможе розказати про випадок насильства.

До уваги!

Важливо контактувати з дитиною, опускаючись на рівень зросту дитини та не спілкуватись «зверху – донизу». Не підвищувати голос, не робити різких рухів, не тиснути, не пришвидшувати дитину, не критикувати та бути обережним з тактильними дотиками.

Важливо дотримуватися наступних правил:

- якнайчастіше звертайтеся до дитини на її ім'я;
- постарайтеся створити безпечну атмосферу, виражаючи своє добре ставлення до дитини;
- говоріть повільно, чітко, спокійним голосом;
- використовуйте просту, зрозумілу для дитини мову;
- часто проявляйте свою зацікавленість до дитини жестом (хитання голови) або інтонацією;
- переконайте дитину, що вона є партнером у розмові, скажіть, що те, що вона розповідає, є важливим;
- підтримуйте відповідний зоровий контакт без надмірного, безперервного спостереження за дитиною;
- переривайте розповідь дитини лише тоді, коли це є вкрай необхідно;
- перепитайте дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань;
- якщо дитина довгий час не відповідатиме на запитання, спробуйте сформулювати його інакше;
- гідно оцініть зусилля дитини, яка дає показання, але не хваліть за конкретні відповіді, не обіцяйте винагороди;
- скажіть дитині, якщо виникає така потреба, що ви усвідомлюєте, що вона відчуває занепокоєння, і підкресліть небезпідставність її почуття;
- коли ви намагаєтесь, щоб дитина розповіла про себе, покажіть готовність відкрити частину свого особистого життя (що любите, чим захоплюєтесь тощо), щоб стати для дитини реальною, ближчою людиною.

До уваги!

Важливо під час взаємодії забезпечити простір для індивідуального спілкування з дитиною, обмежити присутність та втручання інших людей. Важливо забезпечити тишу та засоби, що допоможуть налагодженню контакту з дитиною (олівці, папір, іграшки тощо).

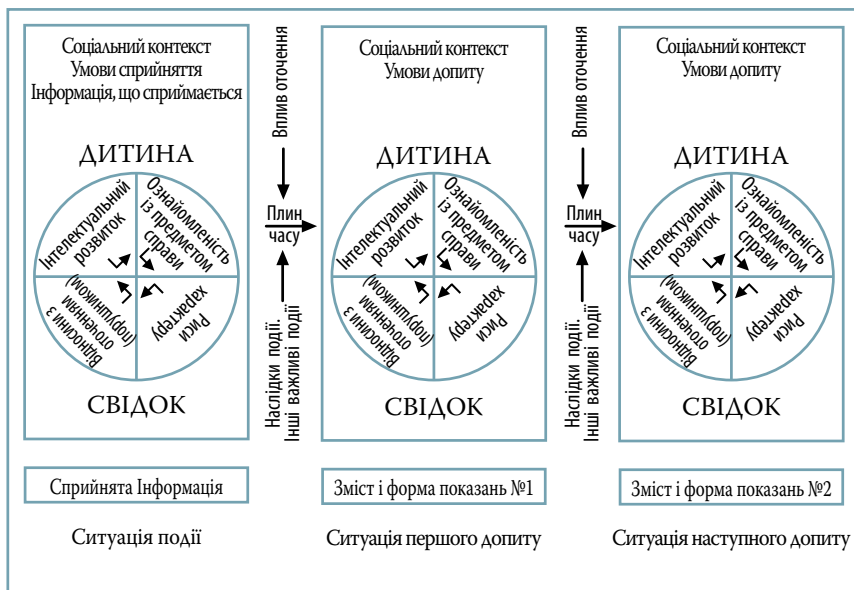
Слід уникати таких помилок:

- не порушуйте фізичного простору дитини, залишайтеся на безпечній для неї відстані;
- не підганяйте дитину, дайте їй час на те, щоб обдумати свої відповіді;
- не оцінюйте дитину та її висловлювання;
- не реагуйте здивуванням на висловлювання дитини, навіть якщо вони вас шокують;
- не коментуйте описаних дитиною ситуацій згідно з уявленнями дорослих;
- не змушуйте дитину до відповіді, кажучи, що вона повинна щось знати чи пам'ятати;
- не давайте дитині обіцянок, яких ви не можете виконати;
- не питайте у скривдженої дитини, чи злочинець повинен бути покараним і яким чином;
- не оцінюйте близьких дитині осіб;
- не впадайте в паніку, якщо дитина виражає свої негативні емоції, в такому випадку не варто казати «не плач», «не нервуй».

До уваги!

Для дитини, передусім, важлива участь «безпечного дорослого», який зможе забезпечити «безпечне місце».

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗМІСТ І ФОРМУ ПОКАЗАНЬ ДИТИНИ ТА ДИНАМІКУ ЇХ ЗМІН⁵

На сприйняття певної інформації суттєво впливають умови, в яких відбувається спілкування дитини з дорослим. Важливими є, зокрема:

- відстань дитини від місця події;
- перспектива, з якої дитина може сприймати інформацію;
- час перебування дитини під впливом різних подразників;
- інші події в житті дитини, що є фоном для основної події;

⁵ Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / А. Будзисьська. – W.: E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007

- елементи, які перешкоджають у сприйнятті інформації (наприклад, шум, освітлення);
- можливість використання при сприйнятті інформації різних аналізаторів (зору, слуху, нюху, смаку, дотику).

Наприклад, якщо дитина має описати стіл, на якому серед іншого посуду знаходилась ваза, наповнена різними фруктами, можна припустити, що найкраще вона запам'ятає той фрукт, який не лише бачила, а й торкалася, нюхала і пробувала на смак.

Пошкодження слідів пам'яті в період між спілкуванням із дитиною і подією насильства можуть спричинити:

- особи з близького оточення дитини, спілкування з різними спеціалістами, які свідомо або несвідомо, через розмови з нею, навіюють власні оцінки та інтерпретації подій;
- новий досвід дитини, який накладається на вже існуючий;
- інші важливі в житті дитини події;
- зміни в оточенні дитини, які зазвичай є наслідком розкриття нею інформації про обставини насильства та початком процедури розслідування злочину сексуального насильства.

Тому дуже важливим є те, щоб дитина детально описувала події сексуального насильства щодо неї під час допиту в рамках кримінального провадження. Кожна наступна розповідь дитини про сексуальне насильство може знецінити можливість отримати вартісний доказовий матеріал у справі. Так само, проведення своєчасного допиту допоможе мінімізувати кількість опитувань дитини у майбутньому, зафіксувати покази дитини у передбачений законодавством строк та надасть можливість розпочати проведення з дитиною дій щодо її реабілітації.

ПРИНЦИПИ РОБОТИ З ДИТИНОЮ

Кожна дитина є унікальною і цінною людиною, і відповідно, її особиста гідність, особисті потреби, інтереси і особисте життя повинні поважатися і захищатися.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ТА БЕЗПЕКИ ДИТИНИ:

- поглядам та думкам дитини приділена належна увага;
- забезпечення права на свободу, гідність та рівне поводження з дитиною;
- забезпечення комплексного підходу: до випадку насильства щодо дитини залучені усі уповноважені органи і служби;
- оцінка випадку насильства має бути зроблена точно та професійно в кожному конкретному випадку на індивідуальній основі;
- забезпечення збереження психологічного та фізичного благополуччя дитини, а так само її правових, соціальних та економічних інтересів.

Забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»

⁶ Керівні принципи ООН щодо судочинства у випадках дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (ЕКОСОР Res 2005/20, 22 липня 2005), і III.8.a I.6.

НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ДИТИНИ:

- права дітей повинні забезпечуватись без жодної дискримінації за: ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з їх батьків або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу;
- не дискримінація дітей за віком – вони також є носіями прав людини.

УРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ БУДЬ-ЯКОГО ПИТАННЯ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ЇЇ ЖИТТЯ:

- належна увага до поглядів і думок дитини у відповідності з її віком і зрілістю;
- право бути почутою є правом дитини, а не обов'язком;
- дитина не повинна бути позбавлена можливості бути почутою тільки на підставі віку.

КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДИТИНУ:

- поширення інформації, що стосується дитини, має відбуватись відповідно до чинного законодавства;
- надання інформації про дитину особі, яка вчинила насильство щодо дитини, а так само законним представникам, які ухляються від захисту дитини від насильства, суперечить інтересам дитини.

АЛГОРИТМ ДІЙ СПЕЦІАЛІСТА У ВИПАДКУ ВИЯВЛЕННЯ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Якщо ви є спеціалістом (працівником)...

- загальної або спеціалізованої служби підтримки постраждалих осіб (*притулок для дитини, центр медико-соціальної реабілітації, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, мобільна бригада, громадська організація тощо*)
- закладу освіти
- закладу охорони здоров'я
- будь-якого іншого органу та установи (крім органів Національної поліції та служби у справах дітей),

Важливо:

1. Бути для дитини «безпечним дорослим».
2. Забезпечити, щоб спілкування з дитиною відбувалось у місці, яке дитина сприймає як «безпечне».
3. У спілкуванні з дитиною дотримуватись принципів роботи з дитиною.
4. Спілкуючись з дитиною, проявляти емпатію.
5. Не розпитувати дитину детально про випадок сексуального насильства, пам'ятаючи, що бажано, щоб дитина розказувала про всі подробиці насильства під час допиту в рамках кримінального провадження.
6. Зафіксувати належним чином інформацію про випадок насильства, яку повідомила дитина.
7. **Впродовж однієї доби** повідомити про випадок сексуального насильства щодо дитини до:
  - органів Національної поліції;
  - служби у справах дітей.

Пам'ятайте!

Ви не є представником того органу, який розслідує випадок сексуального насильства щодо дитини або приймає рішення, чи говорить дитина правду чи ні, ви не є суддею, який має встановити чи вчиняв кривдник сексуальне насильство по відношенню до дитини або не вчиняв. Ви є тим спеціалістом, який виявив дитину, яка постраждала від сексуального насильства, або якому дитина сама про це повідомила. Головне – належним чином зафіксувати повідомлення або стан дитини та передати інформацію до поліції та служби у справах дітей для належного реагування та розслідування, а також надати дитині підтримку.

Якщо ви є спеціалістом служби у справах дітей, важливо:

1. Бути для дитини «безпечним дорослим».
2. Забезпечити, щоб спілкування з дитиною відбувалось у місці, яке дитина сприймає як «безпечне».
3. У спілкуванні з дитиною дотримуватись принципів роботи з дитиною.
4. Спілкуючись з дитиною, проявляти емпатію.
5. Не розпитувати дитину детально про випадок сексуального насильства, пам'ятаючи, що бажано, щоб дитина розказувала про всі подробиці насильства під час допиту в рамках кримінального провадження.
6. Зафіксувати належним чином інформацію про випадок насильства, яку повідомила дитина.
7. **Впродовж однієї доби** повідомити про факт сексуального насильства щодо дитини **до органів Національної поліції**, оскільки будь-які дії сексуального характеру щодо дитини – це злочин.
8. Вжити заходів, що передбачені Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю».

До уваги!

Відповідно до даної Постанови статеві зносини та розпусні дії стосовно дитини з використанням примусу, погрози, сили, довіри, авторитету, впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема її розумової чи фізичної неспроможності, пов'язаних з віком, фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень або залежного середовища, у тому числі в сім'ї, є **жорстоким поводженням з дитиною**. У свою чергу жорстоке поводження з дитиною входить до переліку умов, які визначають перебування дитини у **складних життєвих обставинах**.

9. Надати дитині першу психологічну допомогу.
10. Вжити заходів щодо безпеки дитини [у випадку вчинення насильства щодо дитини з боку близьких для дитини осіб], у тому числі шляхом винесення питання про звернення до суду із заявою про видачу обмежувального припису.

Обмежувальний припис – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи.

У разі вчинення домашнього насильства щодо дитини **право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають [ст. 3502 Цивільного процесуального кодексу України]:**

- батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітній брат, сестра), мачуха або вітчим дитини в інтересах дитини;
- орган опіки та піклування в інтересах дитини;
- сама дитина або її представник.

Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього **обов'язків [ч. 2 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашнього насильства»]:**

- заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
- заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;
- заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Заява про видачу обмежувального припису має відповідати вимогам статті 350⁴ Цивільного процесуального кодексу України, зокрема в ній мають бути зазначені:

- обставини, що свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису;
- докази, що їх підтверджують (за наявності), у випадку, якщо докази відсутні, суд за клопотанням сторони може їх витребувати.

Обмежувальний припис видається на **строк від одного до шести місяців** та може бути продовжено ще на шість місяців.

За **невиконання** кривдником обмежувального припису настає **кримінальна відповідальність** відповідно до ст. 390¹ Кримінального кодексу України.

Рішення суду про видачу обмежувального припису може забезпечити дитині фізичну та психологічну безпеку, оскільки особі, яка вчинила сексуальне насильство щодо дитини, може бути заборонено судом проживати разом з дитиною, спілкуватися із нею, розшукувати її, наближатися до дитини на визначену відстань та контактувати з нею у будь-який спосіб.

Якщо ви є працівником органів Національної поліції, важливо:

1. Бути для дитини «безпечним дорослим».
2. Забезпечити, щоб спілкування з дитиною відбувалось у місці, яке дитина сприймає як «безпечне».
3. У спілкуванні з дитиною дотримуватись принципів роботи з дитиною.
4. Спілкуючись з дитиною, проявляти емпатію.
5. Не розпитувати дитину детально про випадок сексуального насильства [якщо ви не слідчий, який безпосередньо здійснює допит дитини], пам'ятаючи, що бажано, щоб дитина розказувала про всі подробиці насильства під час допиту в рамках кримінального провадження.
6. Вжити заходів для внесення відомостей про випадок сексуального насильства щодо дитини до Єдиного реєстру досудових розслідувань за відповідною статтею КК України.
7. Вжити заходів щодо належного, своєчасного та ефективного розслідування випадку сексуального насильства щодо дитини.
8. Впродовж однієї доби повідомити про факт сексуального насильства щодо дитини до служби у справах дітей з метою вжиття своєчасних заходів щодо надання дитині допомоги та захисту.
9. У випадку, якщо сексуальне насильство стосовно дитини є домашнім насильством, впродовж однієї доби повідомити уповноважену особу відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі».
10. Вирішити питання про доцільність винесення кривдникові термінового заборонного припису [у випадку якщо кримінальне провадження не відкрите, або кривдник не затриманий та йому не оголошено підозру, оскільки до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, пов'язаного із домашнім насильством, безпосередньо суд може застосувати обмежувальні заходи в порядку ч. 6 ст. 194 Кримінального процесуального кодексу України].

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника – спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства.

Терміновий заборонний припис може містити *один або декілька заходів*:

- зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати ***поліцейські заходи примусу для виселення*** з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник ***відмовляється добровільно його залишити***.

Терміновий заборонний припис вноситься строком ***до 10 діб***, вручається кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику. Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 серпня 2018 р. № 654.

Терміновий припис вноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України ***за результатами оцінки ризиків*** – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також

смерті постраждалої особи. Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства затверджений наказом Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13 березня 2019 року № 369/180.

Дія термінового заборонного припису припиняється у разі обрання щодо кривдника запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні.

КОРИСНІ КОНТАКТИ:

Національна дитяча «гаряча лінія»

0 800 500 225 або 116 111 (з мобільного безкоштовно)

Офіс безоплатної правової допомоги

0 800 213 103

Уповноважений Президента України з прав дитини

+38 (044) 225 76 75

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

0 800 50 17 20

Урядова «гаряча лінія»

0 800 507 309

ПОЛІЦІЯ

ВОЛОНТЕР
Всеукраїнський громадський центр

